

Helynévképzés a magyarban

Dolgozatom témája a helynévképzőt tartalmazó helynevek vizsgálata. Helynévképzős nevek már a legelső nyelvemlékeinktől kezdve megtalálhatók okleveleinkben, ezért a névtípus kialakulásának idejét nem tudjuk pontosan meghatározni. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a helynévképzés mint helynévalakulási mód a nyelvemlékes koron belül a korai ómagyar korban volt a legelterjedtebb. Bár későbbi időszakokból is vannak idevonható példáink, a kései ómagyar kortól egyértelműen az összetett nevek arányának megnövekedése figyelhető meg.

Helynévképzőinkre általánosságban igaz, hogy nem csupán ebben az egy jelentésárnyalatban éltek a magyar nyelvben: eredetileg valamilyen más funkcióban (személynévképző, gyűjtőnévképző, ellátottságot kifejező képző) voltak megtalálhatók, és — mivel az ilyen jellegű szavak különösen alkalmasak voltak helyjelölésre — belőlük idővel másodlagosan elvonódott egy 'hely'-féle jelentés. Innentől kezdve már az eredeti funkciótól függetlenül is képesek új lexémákat (azon belül tulajdonneveket, helyneveket) alkotni. Éppen ezért szokás velük kapcsolatban egyfajta szófajjelölő szerepről beszélni: az alapszó helynévi státusa egyértelműen a képző hozzákapcsolódásával teremődik meg.

Eredetüket tekintve egyelemű helynévképzőink: az *-s*, a *-d*, a *-gy*, az *-i*, a *-j*, az *-n* és az *-ó/-ő* az uráli (finnugor) alapnyelvre vezethetők vissza. Néhány (kisszámú) képzőbokrunk: az *-sd* és az *-nd* pedig belső nyelvi fejlemény, az *-s* és a *-d*, valamint az *-n* és a *-d* összekapcsolódásával alakult ki. Több szempontból kivételt képez a *-ka/-ke* és a *-ság/-ség*, melyek az előzőekhez képest viszonylag kései megjelenésűek (15–16. század), emellett a *-ka/-ke* elterjedésében külső (szláv) hatás is kimutatható. A *-ság/-ség* pedig elsősorban egy névtípusban, a tájnevek képzésében használatos.

Talán a legtipikusabb és leggyakrabban használt helynévképzőnk a *-d*, amely nemcsak településnevekben, hanem víznevekben, valamint egyéb mikrotoponímákban is elterjedt volt (hasonlóképpen a *-gy*, de ennek produktivitása korán megszűnt). Ezzel szemben az *-i* és a *-j* elsősorban inkább településnevekben szerepelt, bár a *-j* produktivitása ugyancsak korábban visszaszorult. Ma is gyakran használatos helynevek alkotására az *-s* és az *-ó/-ő*, bár ezek helynévképző szerepét az egyéb (szintén még aktív) funkcióik miatt nehéz pontosan elkülöníteni, behatárolni.